

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

راهبردهای توسعه فضایی ایران
(تلفیق مطالعات سند ملی آمایش سرزمین)

www.ketab.ir

پدیدآورندگان:

مهرداد کاشف، محسن ابراهیمی خوسفی، مینا ابوطالبی،
مهدی رازپور، مصطفی کشتکار، مرتضی مهرعلی تبار فیروزجانی

مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری

۱۴۰۳

عنوان و نام پدیدآور: راهبردهای توسعه فضایی ایران (تلفیق مطالعات سند ملی آمایش سرزمین) پدیدآورندگان مهرداد کاشف... [و دیگران]؛ ویراستار عارف خرمشاهی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان برنامه و بودجه، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری: ۴۵۰ ص.: جدول، نمودار (بخشی رنگی)، نقشه (بخشی رنگی)
شابک: 978-622-90594-3-2

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: پدیدآورندگان مهرداد کاشف، محسن ابراهیمی خوسفی، مینا ابوطالبی، مهدی رازپور، مصطفی کشتکار، مرتضی مهرعلی تبار فیروزجایی.

یادداشت: کتابنامه: ص. [۴۴۵]-۴۴۸.

موضوع: آمایش سرزمین -- ایران -- Reclamation of land -- Iran

آمایش سرزمین -- ایران -- آینده‌نگری -- Reclamation of land -- Iran -- Forecasting

عمران منطقه‌ای -- ایران -- Regional planning -- Iran

برنامه‌ریزی راهبردی - ایران -- Strategic planning -- Iran

شناسه افزوده: کاشف، مهرداد، ۱۳۴۸-

شناسه افزوده: سازمان برنامه و بودجه کشور. مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری

رده بندی کنگره: HT۳۹۵

رده بندی دیویی: ۱۲/۳۰۷۰۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۹۵۸۱۳۰۵

راهبردهای توسعه فضایی ایران (تلفیق مطالعات سند ملی آمایش سرزمین)

پدیدآورندگان: مهرداد کاشف، محسن ابراهیمی خوسفی، مینا ابوطالبی، مهدی رازپور،

مصطفی کشتکار، مرتضی مهرعلی تبار فیروزجایی

مدیر نشر: محمدرضا رضائی

ویراستار: عارف خرمشاهی

صفحه‌آرا: مهدیه دین‌پناه

چاپ اول: ۱۴۰۳ / شمارگان: ۲۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۰۵۹۴-۳-۲

انتشارات مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری

نشانی: تهران، خیابان استاد نجات‌اللہی، خیابان استاد جعفر شهری (سپند)، شماره ۱۶

کدپستی: ۱۵۹۸۹۹۴۹۱۱ | تلفن: ۰۲۱۴۳۳۰۶۰۰۰ | وبگاه: www.cdrf.ir

بها: تومان

فهرست

۷	پیشگفتار
۱۱	۱. اصول و چارچوب تدوین سند ملی آمایش سرزمین
۱۲	۱.۱. مدل و فرایند تلفیق
۱۵	۲.۱. رویکرد توسعه فضایی (اصول و چهارچوب تدوین سند ملی آمایش سرزمین)
۱۷	۱.۲.۱. توسعه پایدار
۱۹	۲.۲.۱. توسعه فضایی پایدار
۲۰	۳.۲.۱. جهت‌گیری‌ها و رهنمودهای اسناد فرادست
۳۳	۲. کلان‌روندها و عوامل تأثیرگذار بر توسعه فضایی در افق ۱۴۲۴
۳۴	۱.۲. جمعیت در افق ۱۴۲۴
۳۵	۱.۱.۲. جمعیت ایران در منطقه و جهان
۳۷	۲.۱.۲. آینده‌نگری جمعیت کشور
۴۱	۲.۲. تحولات ژئوپلیتیک
۴۴	۳.۲. مخاطرات طبیعی
۴۹	۴.۲. تحولات محیط‌زیستی
۵۰	۱.۴.۲. بیابان‌زایی و افزایش آسیب‌پذیری در برابر بلایای طبیعی، به‌ویژه سیل
۵۱	۲.۴.۲. انرژی و انتشار گازهای گلخانه‌ای و آلاینده
۵۲	۳.۴.۲. پسماندها
۵۳	۴.۴.۲. تالاب‌ها

- ۵۴ ۵.۴.۲ طوفان‌های گردوغبار
- ۵۴ ۶.۴.۲ مناطق ساحلی و دریایی
- ۵۶ ۷.۴.۲ ظرفیت زیستی (BC) و ردپای بوم‌شناختی (EF)
- ۵۷ ۵.۲ تغییرات کاربری اراضی
- ۶۰ ۶.۲ منابع آب و تأثیر آن بر توسعه فضایی سرزمین
- ۶۱ ۱.۶.۲ روند تغییرات منابع آب جهان و ایران
- ۶۷ ۷.۲ منابع آب‌های غیرمتعارف
- ۶۹ ۱.۷.۲ معیارهای ضرورت نداشتن نمک‌زدایی و انتقال آب دریا
- ۷۰ ۸.۲ تغییرات اقلیمی
- ۷۷ ۹.۲ کلان‌روند تحولات فناوری
- ۸۱ ۱۰.۲ توسعه در ترازوی فرهنگ
- ۸۳ ۱۱.۲ گردشگری
- ۸۶ ۱۲.۲ انرژی
- ۸۸ ۱.۱۲.۲ تحولات انرژی ایران در تصویر انرژی جهان
- ۹۲ ۱۳.۲ تأثیر سیاست خارجی بر توسعه فضایی سرزمین
- ۹۲ ۱۴.۲ جمع‌بندی
- ۹۵ ۳. تبیین سازمان فضایی وضع موجود
- ۹۶ ۱.۳ بستر طبیعی سرزمین
- ۹۶ ۱.۱.۳ وضعیت اقلیمی
- ۹۹ ۲.۱.۳ منابع طبیعی و محیط‌زیست
- ۱۰۶ ۳.۱.۳ وضعیت خاک
- ۱۰۹ ۴.۱.۳ منابع آب
- ۱۲۲ ۲.۳ نظام سکونتگاهی
- ۱۲۶ ۱.۲.۳ تجمع‌های شهری در پهنه سرزمین
- ۱۲۷ ۲.۲.۳ سلسله‌مراتب مکان‌های مرکزی در نظام سکونتگاهی (سطح‌بندی شهرهای کشور)
- ۱۳۱ ۳.۲.۳ پهنه‌بندی نقش، کارکرد و شناسایی تعارضات
- ۱۳۳ ۴.۲.۳ ساختار فضایی مناطق کلان‌شهری کشور

۱۳۵. ۵.۲.۳. توزیع فضایی وضع موجود و نحوه پراکنش روستاهای کشور
۱۳۸. ۶.۲.۳. دسته‌بندی پهنه‌های روستایی با ویژگی‌های خاص
۱۴۰. ۷.۲.۳. تحلیل پیوندهای نظام سکونتگاهی
۱۴۲. ۳.۳. ویژگی‌های اقتصادی
۱۴۴. ۱.۳.۳. صنعت
۱۶۰. ۲.۳.۳. معدن
۱۷۱. ۳.۳.۳. کشاورزی
۱۸۵. ۴.۳.۳. حمل‌ونقل
۱۹۳. ۵.۳.۳. انرژی
۲۰۰. ۴.۳. ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی
۲۰۰. ۱.۴.۳. سرمایه اجتماعی
۲۰۵. ۲.۴.۳. میراث فرهنگی و گردشگری
۲۱۱. ۳.۴.۳. بهداشت و درمان
۲۱۵. ۴.۴.۳. علم و فناوری
۲۲۵. ۵.۴.۳. فناوری اطلاعات و ارتباطات
۲۳۰. ۵.۳. جمع‌بندی
۲۳۷. ۴. تحلیل سازمان فضایی وضع موجود
۲۳۸. ۱.۴. عدم‌توازن در بهره‌برداری از سرزمین
۲۳۹. ۱.۱.۴. پهنه‌های حساس اکولوژیکی سرزمین
۲۴۱. ۲.۱.۴. ارزیابی توان اکولوژیکی
۲۴۶. ۳.۱.۴. پهنه‌های آسیب‌پذیر سرزمین
۲۴۸. ۲.۴. عدم‌تعادل‌های منطقه‌ای
۲۵۷. ۱.۲.۴. نماگرهای سنجش فرصت‌های اعطاشده به مناطق سرزمین
۲۶۸. ۲.۲.۴. نماگرهای بیانگر قابلیت سرزمین، برای بهره‌گیری از فرصت‌های اعطاشده
۲۷۰. ۳.۲.۴. نماگرهای سنجش رضایتمندی جامعه
۲۷۳. ۴.۲.۴. جمع‌بندی عدم‌توازن و عدم‌تعادل‌های منطقه‌ای
۲۷۸. ۳.۴. تعارضات بین‌بخشی

۲۷۸	۱.۳.۴. تعارض بین اهداف بخشی
۲۸۶	۲.۳.۴. انتظارات بخش ها از یکدیگر
۲۹۱	۴.۴. تحلیل نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای سرزمین
۳۰۶	۵.۴. احصای مسائل کلیدی
۳۰۷	۱.۵.۴. شناسایی مجموعه مسائل
۳۱۴	۲.۵.۴. مسائل کلیدی شناسایی شده
۳۱۷	۵. چشم‌انداز توسعه فضایی و سازمان فضایی مطلوب ایران، در افق ۱۴۲۴
۳۱۸	۱.۵. چشم‌انداز توسعه فضایی سرزمین در افق ۱۴۲۴
۳۱۹	۲.۵. اهداف
۳۲۰	۱.۲.۵. شناسایی مجموعه اهداف
۳۲۱	۲.۲.۵. احصای اهداف
۳۴۵	۳.۵. راهبردها و سیاست‌های سرزمینی
۳۸۰	۴.۵. سازمان فضایی مطلوب
۳۸۰	۵.۵. استقرار مطلوب فعالیت‌های اولویت‌دار سرزمین در افق ۱۴۲۴
۳۸۲	۱.۵.۵. استقرار مطلوب نظام سکونتگاهی در افق ۱۴۲۴
۳۹۰	۶.۵. الزامات تحقق
۳۹۹	پیوست: سند ملی آمایش سرزمین

پیشگفتار

تنظیم روابط بین عوامل انسانی، اقتصادی و محیطی، با انگیزه بهره‌مندی از سرزمین، در جهت استفاده شایسته و پایدار از توان انسانی و طبیعی، مورد توجه آمایش سرزمین است. به بیانی دیگر، آمایش سرزمین به دنبال چیدمان سه مؤلفه مهم جمعیت، سرمایه و منابع طبیعی برای تحقق مطلوب‌ترین، عادلانه‌ترین و پایدارترین سازمان فضایی در سرزمین است. در این راستا، بدیهی است که آمایش سرزمین، در چهارچوب اصول مصوب، از طریق حفاظت کاربری‌های پایدار اراضی، افزایش بهره‌وری، کارایی و بازده اقتصادی، گسترش عدالت اجتماعی، رفع فقر و محرومیت، برقراری تعادل و توازن در برخورداری از سطح معقول توسعه و رفاه در تمام مناطق جغرافیایی، ایجاد و تحکیم پیوندهای اقتصادی درون و برون منطقه‌ای و هماهنگ‌سازی تأثیرات فضایی-زمانی سیاست‌های بخشی، استانی، منطقه‌ای و ملی، به گونه‌ای عمل کرده است تا بتواند، اهداف چشم‌انداز بلندمدت توسعه کشور و مدیریت یکپارچه سرزمین را به صورت تحقق‌پذیر، متوازن، پایدار و عادلانه عملی سازد. در مجموع، می‌توان چنین بیان داشت که آمایش سرزمین، نوعی برنامه‌ریزی فضایی راهبردی است که با بهره‌مندی از خرد، دانش و بینش سرزمینی، به دنبال تحقق موارد زیر است:

- توسعه فضایی متعادل و متوازن سرزمین، با رعایت توان اکولوژیک؛
- حفظ وحدت و یکپارچگی سرزمین؛
- بهره‌وری بهینه از سرزمین، متناسب با ظرفیت‌های فضایی و موقعیت مکانی، همچون هاب ارتباطی و اقتصاد دریاپایه؛
- توجه ویژه به قلمروهای خاص سرزمینی؛

- کاهش اختلاف در بهره‌مندی نواحی و اقوام گوناگون کشور، از مواهب توسعه؛
- ارتقای بهره‌وری و کارایی اقتصادی؛
- ارتقای رقابت‌پذیری بین‌المللی، مبتنی بر فعال‌سازی مزیت‌های مغفول‌مانده و خلق مزیت‌های جدید سرزمینی؛
- ارتقای کیفیت زندگی ساکنان همه مناطق کشور.

با عنایت به اهمیت موضوع آمایش سرزمین، ضرورت و نقش آن در نظام برنامه‌ریزی، همواره مورد تأکید ویژه سازمان برنامه و بودجه کشور بوده است؛ به نحوی که در پنج‌دهه گذشته، چهار دوره مطالعات آمایش سرزمین در کشور تجربه شده است. با استناد به تکلیف قانونی ماده ۲۶ قانون برنامه ششم توسعه، تدوین سند ملی آمایش سرزمین، مدنظر قرار گرفت و انجام آن به مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری واگذار شد. متعاقب آن، این مرکز، به منظور بهره‌مندی حداکثری از مجموعه مطالعات و گزارش‌های انجام‌شده در کشور، بهره‌گیری از تمام اندوخته دولت و توان علمی کشور در راستای تدوین سندی جامع، به عنوان نقشه راه توسعه بلندمدت کشور، ساختار اجرایی تدوین سند ملی آمایش، با هدف محوریت وزارتخانه‌ها و دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط و همچنین استادان و صاحب‌نظران برجسته کشور در ترکیب تمامی کارگروه‌ها، شکل گرفت. در این راستا، مطالعات سند ملی آمایش سرزمین، در قالب ۱۹ گروه مطالعاتی، با حضور بیش از ۷۰ نفر از صاحب‌نظران برجسته کشور و کارشناسان مجرب در حوزه‌های جمعیتی، محیط‌زیست، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی انجام پذیرفت که ماحصل تلاش گروه‌های مختلف مطالعاتی، تدوین ۵۳ جلد گزارش، در ۲۸ عنوان بوده است که پشتیبان سند ملی آمایش سرزمین محسوب می‌شوند.

در نهایت، کلیه مطالعات انجام‌شده در «گزارش تلفیق مطالعات سند ملی آمایش سرزمین»، مطابق با مدل و فرایند مشخص‌شده، با یکدیگر تلفیق گردیدند. گزارش تلفیق، شامل ۵ پیوست، به شرح «ساختار، تعاریف، اهداف و انتظارات»، «مدل و فرایند تلفیق»، «الگوی مطلوب استقرار فعالیت‌های اقتصادی کشور»، «حساسیت اکولوژیکی سرزمین و توازن بهره‌برداری از آن» و «توسعه فضایی مطلوب نظام سکونتگاهی سرزمین ایران، در افق ۱۴۲۴ (در قالب شبکه چندسطحی - چندمرکزی - چندعملکردی)» است.

کتاب پیش‌رو، نسخه ویرایش‌شده «گزارش تلفیق مطالعات سند ملی آمایش سرزمین» است. کلیه مطالعات پشتیبان سند، از جمله گزارش تلفیق و پیوست‌های مرتبط با آن، در وبگاه مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، به نشانی www.cdrf.ir، قابل دریافت است.

امید است که نتایج حاصل از سند ملی آمایش سرزمین، راهنمای مناسبی برای تمامی ذی‌نفعان و نویدبخش تحقق توسعه پایدار در سرزمینمان ایران باشد. از همه کسانی که در راهبری، هدایت و تدوین سند ملی آمایش سرزمین، در قالب شورای مشورتی و سیاست‌گذاری، کمیته علمی و کمیته اجرایی سهیم بوده‌اند، از جمله سروران گرامی: فیروز توفیق، علیرضا آزموه اردلان، حسین آرامی، نعمت‌الله اکبری، احمد صمیمی، سعید غلامی نتاج، محمود کتابچی و دبیرخانه شورای عالی آمایش سرزمین (امیر امینی، سعید وکیلی، علیرضا رحمت‌نیا، امیر ثامن، هدایت‌الله درویشی، محمدحسن شکری، علیرضا نیکبخت شهبازی، حسین کرمی، محمد پوریگان، مسعود شفیق و محمود اولاد)، وحید احمدی، سیدمحمد بهشتی، فرزام پوراصغر سنگاچین، نصرالله جهانگرد، افشین دانه‌کار، رضا دهنویه، یدالله سبوحی، سیدیحیی صفوی، علی نادران، هدایت فهمی، سعید مجردی، کاظم محقق، حمید محمدی، جمشید مولودی، حجت‌الله میرزایی و کلیه امور بخشی و فرابخشی سازمان برنامه و بودجه کشور، مراتب سپاس و قدردانی خود را ابراز می‌داریم. همچنین از آقای سیدمهدی پاک‌ذات، رئیس مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، و محمدرضا رضایی، مدیر دفتر انتشارات این مرکز که زمینه آماده‌سازی و انتشار این اثر را فراهم ساخته‌اند، صمیمانه تشکر می‌کنیم.

مؤلفان